

Sotaränkors överlevnadsstrategier i Stockholm

*Att skråväsendet begränsade kvinnors
möjlighet att försörja sig, det beklagade redan
Almqvists Sara Videbäck. Men bland Stockholms
skorstensfejarmästare under såväl 1700- som 1800-talet var
minst 10 procent kvinnor. Gunilla Peterson visar
med utgångspunkt från ett rikt källmaterial
hur sotaränkor kunde lyckas
och misslyckas.*

Till Stockholms Stads Högädle Politie, Byggning och Embets Collegium "I anledning av bisittaren vid skorstensfejareämbetet Johan Georg Knoff den 6:e sistledne Julii inträffade dödliga frånfälle vågar i djupaste ödmjukhet hos <Högädle Herr Borgmästaren och Riddaren samt Högädle Collegium, jag som uti 27 års sammanlevnad under ägtenskaps löfte med honom sammanfladt 4 st nu Lefvande oförsörjda barn; aller ödmjukast bönfälla om höggunstigt tillstånd att få blifwa bibehållen vid den tract Knoff i lifstiden innehaft med skorstens fejjare arbete; Såväl till min som barns framtid utkomst samt att kunna å sterbhusets vägnar godtgjöra de åtskillige skulder för hvilket det samma nu häftar

och förtröstansfullthopp om höggunstigt bifall framhårdar med djupaste vördnad Högädle Herr Borgmästaren och Riddaren samt Högädle Collegii

Alle Ödmjukaste Tjenarinna
A E Knoph¹

Brevet ovan är skrivet av änkan efter en skorstensfejare. För oss kan formuleringarna tyckas överdrivet svulstiga och inställsamma, men skrivsättet är tidstypiskt och inte ett utslag av brevskriverskans underdånighet. Hennes budskap är tydligt och hennes önskan att få efterträda maken i hans skorstensfejerirörelse

går inte att ta miste på. Den här artikeln ska bland annat handla om hur samhällets myndigheter och skorstensfejareämbetet bedömde änkan Knoffs och andra kvinnors möjligheter att fortsätta verksamheten efter en avliden skorstensfejare. Vilka rättigheter hade en ensamstående kvinna på arbetsmarknaden för att trygga sin försörjning i det förindustriella Stockholm under en tid när skråhantverk bars upp av ett strikt regelverk? Fanns det möjligheter att kringgå den formella kompetensen med de skilda utbildningsfaserna som lärling och gesäll?

Syftet med artikeln är att för en period av drygt 200 år studera de överlevnadsstrategier som änkor efter skorstensfejare tillämpade för att försörja sig och sin familj. Hittade ankorna någon gemensam strategi eller agerade de individuellt. Vilka mekanismer kan ha främjat respektive hindrat en änka att fortsätta makens yrke? Fanns det några diskrepanser mellan lagstiftning och verklighet? Undersökningen startar vid 1700-talets början och avslutas i 1900-talets första kvartssekel. Vid 1800-talets mitt började det ekonomiska systemet att omvandlas – från en reglerad ekonomi till en mer liberaliserad. Vilka återverkningar fick detta på arbetsmarknaden för ett typiskt manligt arbete?²

Källor och metod

När arbetsmarknaden studeras för kvinnor via skattelängder och ämbetsprotokoll är det änkor som dominerar i källmaterialet. Få gifta kvinnor arbetade utanför hemmet, ett mönster som karaktäriserade större delen av Europa under tidigmodern tid.¹ Källmaterial för denna undersökning är protokoll, memorial och suppliker från politiekollegiet, politie-embets- och byggningskollegiet. Dessutom används protokoll från polismästaren och polis-sekreteraren inom överståthållarämbetet i Stockholm. Ett rudimentärt skråarkiv för skorstensfejare samt mantalslängder och mantalsuppgifter kompletterar protokollen.

Skorstensfejarnas förhandlingspart blev politiekollegiet och motsvarande myndighet. Vid in- och utskrivningar av lärlingar och gesäller samt vid tvister och försummelse var det den överordnade myndigheten. Inbördes agerade skorstensfejarna under skråliknande former fram till dess att deras yrke accepterades som ett ämbete omkring år 1780. 1822 slogs politiekollegiet samman med byggnings- och ämbetskollegium varvid samtliga hantverkare i Stockholm hamnade under det nya politie-embets- och byggningskollegium.⁴ När skråväsendet upphörde blev istället överståthållarämbetet den överordnade myndigheten för skorstensfejarna.

Politiekollegiet saknar protokoll för perioderna 1739-1744 och 1754-1757, men dessutom saknas enstaka volymer i serierna. Luckorna i materialet kan inte kompenseras men är inte av den storleksordningen att de inverkar på huvudresultatet.

Efter tidens sed registrerades kvinnor sällan under eget namn i källmaterialet. När maken levde kån ibland hustruns förnamn ha använts, men lika vanligt är förkortningen h. h. som står för hans hustru. Ibland var det döttrar som skulle giftas bort och inte heller de står under eget namn utan som dotter till en skorstensfejare. Kvinnornas anonymitet inom hantverket försvårar identifieringen avsevärt eftersom faderns eller makens namn måste vara känt. Endast undantagsvis registrerades kvinnor med sina egna namn.

Ett helt annat problem med källmaterialet

är att sotarna eller deras änkor oftast förekommer när en eller annan försumlighet föranledde politiekollegiet att tillkalla den försumlige till förhör. Det ger naturligtvis en viss snedvridning åt materialet. Ibland ges ögonblicksbilder av sotningsorganisationen i Stockholm. Vid speciella tillfällen kallas samtliga skorstensfejare till politiekollegium för att diskutera förbättrade yrkesrutiner.

Ibland råder osäkerhet om arbetsfördelningen mellan man och hustru även om källmaterialet antyder att de arbetade tillsammans. Ett sådant tillfälle belyses när både en sotare och hans hustru var kallade till ett sammanträde vid politiekollegiet.⁵ Bådas närvaro leder inte självklart till slutsatsen att de var där i egenskap av ett arbetsteam, men det förstärker ändå slutsatsen att hustruns närvaro förorsakades av att hon var där i egenskap av soteriska och hade arbetsrättsliga frågor att bevaka.

Kvinnor inom sotningsorganisationen

Verksamheten styrdes till en början av brand- och byggnadsstadgor, men år 1733 lades grunden för en sotningsorganisation, som till stora delar är reviderad men i sina huvuddrag fortfarande är i bruk trots flera försök att under efterkrigstiden konkurrensutsätta verksamheten.⁶ Under hela den period som granskas fanns minst en änka som förestod en verkstad. Dessutom fanns gifta kvinnor som arbetade tillsammans med sin make.⁷

Stockholms sotningsorganisation var relativt liten. Enligt regelverket från 1733 skulle antalet trakter i Stockholm uppgå till tio, men i praktiken varierade det mellan sju och nio fram till 1800-talets mitt för att successivt öka till 12 vid sekelskiftet 1900.⁸ År 1846 när skråväsendet ersattes med hantverksföreningar, och år 1864 då hantverket liberaliserades än mer fortsatte sotningen ändå att styras utifrån lokala bestämmelser rörande sotningsfrister och taxor. Sotningsorganisationen blev en slags hybrid mellan fri företagsamhet och myndighetsutövning. Hur påverkades kvinnorna av regelverkets förändringar?

En periodisering efter institutionella förändringar visar att kvinnornas möjligheter att ensamma eller tillsammans med en make ar-

beta som sotare försvårades då sotningen reglerades. När byggnads- och brandstadgor styrde sotningen arbetade kvinnor ensamma eller tillsammans med sin make. Om maken avled fortsatte änkan verksamheten. De kunde till och med mötas av välvilja genom att bristen på kompetenta sotare var stor och det förelåg ett ständigt rekryteringsbehov. En sökande som kunde visa goda vitsord antogs omgående.⁹ Kvinnorna i sotningsorganisationen tycks själva ha sotat. Vid soteldar utpekades någon gång en soterska som ansvarig för en brand, vilket kan tas till intäkt för att de aktivt deltog i yrkesverksamheten.¹⁰ Under perioden finns antydningar om att sotningsorganisationen håller på att regleras. När en mästare i början av 1730-talet anmälde till politiekollegium att han övertagit en sotargosse av sin kvinnliga kollega pekar detta på att män och kvinnor var jämställda i organisationen.¹¹

Med införandet av sotarstadgan 1733 förändrades den institutionella ramen.¹² Sotarnas arbete reglerades och fick en uppbyggnad liknande andra hantverk. Fram till dess att skräväsendet avskaffades år 1846 kan inte några belägg återfinnas i källmaterialet, som visar att kvinnor ensamma eller tillsammans med sina män, sökte tillstånd att få utföra sotningsarbete. Ändå fanns de representerade i organisationen under hela perioden, men endast i egenskap av änkor. I förslag till skrärregler på 1770-talet fanns skyldigheten inskriven för ålderman och bisittare att bistå en änka med arbetsfolk och låta henne fortsätta näringen efter sin make.¹³

Efter 1846 minskade antalet änkor som fortsatte verksamheten efter sin make. Med de nya regelverken försämrades kvinnornas möjligheter att överta verkstaden. I bästa fall fick de behålla inkomsterna under ett avvecklingsår. Trots detta fanns änkor under nästan samtliga decennier fram till år 1923.

Strategier för ekonomisk överlevnad

Vilka möjligheter hade änkor att säkra sin ekonomi efter en makes dödsfall? Ovan framhölls att det var främst i sin status av änkor, som de kunde driva en rörelse. Här kommer änkekonservering, strategiska giftermål via

släktskapsförbindelser att granskas. Mer ingående studeras de kvinnor som föredrog att fortsätta verksamheten på egen hand efter sin make. Slutligen studeras några fall där efterlevande nekades att överta verkstaden.

Konservering av änkor

En änkekonservering avser ett äktenskap mellan en änka och en gesäll eller mästare i samma yrke som den avlidne maken. Vilka faktorer medverkade till att en änka hellre lät sig konserveras än att driva verksamheten på egen hand? En änka som inte ville driva verkstaden i egen regi kunde ändå behålla en viss kontroll i de fall hon kunde tänka sig omgifte med en gesäll genom en så kallad änkekonservering. I sådana fall blev gesällen efter ansökan nästan automatiskt mästare och medlem av skräet.¹⁴ Ibland tillskrevs utländska gesäller för att förestå verkstaden och det kunde då hända att det senare blev giftermål.¹⁵

En sotaränka behövde inte sitta överksam utan kunde agera aktivt för att förbättra sina ekonomiska möjligheter. En änka skrev under sitt sorgear till en tysk gesäll, och frågade om han kunde tänka sig äktenskap under förutsättning att han blev mästare och drev verkstaden vidare. Hennes ansökan om mästerskap tillstyrktes av såväl skorstensfejarna som politiekollegium. Några månader senare infann sig gesällen vid politiekollegiet och visade sitt gesällbrev från Halle i Preussen och ett intyg på att han hade varit mästare i Köpenhamn.¹⁶ Under samma årtionde helgarderade sig en änka genom att fråga två gesäller om äktenskap. Först frågade hon sin verkgesäll men ångrade sig tydligen och skrev också till en tysk gesäll. Båda accepterade hennes erbjudande. Hon valde tysken men hennes agerande utvecklades aldrig till en tvist eftersom den först tillfrågade erhöll mästerskap för en annan trakt.¹⁷

Ett par decennier senare konserverades ännu en änka av en tysk gesäll med gesällbrev från Berlin. Hennes ansökan att han skulle antas som mästare villfors av kollegiet och mästarbrev utfärdades också för honom.¹⁸

Året efter var det åter aktuellt med ännu en änkekonservering med en tysk gesäll vars

gesällbrev var utfärdat i Danzig år 1771. Denne gesäll hade tjänstgjort i Münster, Köpenhamn och i Stockholm. Hans meriter var goda och såväl huvudman som mästare rekommenderade att han skulle antas som skorstensfejare.¹⁹

Därefter inträffade flera änkekonserveringar, men en av dem väcker starkare intresse därför att änkan garderade sig mot icke förutsedda händelser i sin ansökan till politiekollegiet. I händelse av att hennes trolovade skulle avlida före vigseln fick hon en klausul inskriven om att trakten skulle återgå till henne. Den trolovade gesällen skrev samtidigt till politiekollegiet och berättade att han tänkte gifta sig med änkan till en skorstensfejerirörelse och att han därför ansökte om mästerskap.²⁰ Varken politiekollegium eller skorstensfejarämbete hade några erinringar mot förfarandet. Något oförutsett dödsfall ägde inte rum, men klausulen väcker ändå några frågor varför änkan agerade som hon gjorde. Det går naturligtvis inte att frigöra sig från tanken att försörjningsmarginalerna var så knappa att det i varje situation gällde att handla så att familjen inte hamnade under fattigdomsnivån.

Flera exempel ges också på att änkor kunde driva skorstensfejerirörelsen vidare under ett par år, men att de av olika skäl gifte om sig. Utan kompletterande källmaterial i form av brev eller dagböcker är det svårt att uttala sig om motiven bakom handlandet. Ibland har säkert tycke uppstått mellan en gesäll och den änka som förestod verkstaden. Kontrahenterna kan då ha funnit det självklart att legalisera sitt förhållande och efter ansökan hos politiekollegiet blev maken nästan självskriven mästare för rörelsen. Ett annat skäl kan naturligtvis vara att änkan tröttnade på att driva rörelsen vidare och genom att ingå äktenskap slapp hon ensam ansvara för verksamheten.

Släktöverlåtelse och kedjeäktenskap

Tillämpades strategier för att låta yrket stanna inom en släkt? Var det vanligt att en son övertog verkstaden efter sin mor eller ges det exempel på att döttrar giftes bort med en sotargesäll? I en studie om bagaryrket har Skarin

Frykman behandlat ett fenomen som hon kallat kedjeäktenskap. Genom dödsfall, änkekonserveringar, omgiften och överlåtelse till släktingar kunde de inblandade parterna i en bagerirörelse förenas under avsevärd tidsutdräkt. Ett extremt exempel knöt samman sex olika äktenskap, vilka förenade tre bagarmästare och fyra bagarhustrur. Tidsutdräkten mellan de inblandades dödsår sträckte sig från år 1761 till 1830, d.v.s. nästan 70 år.²¹

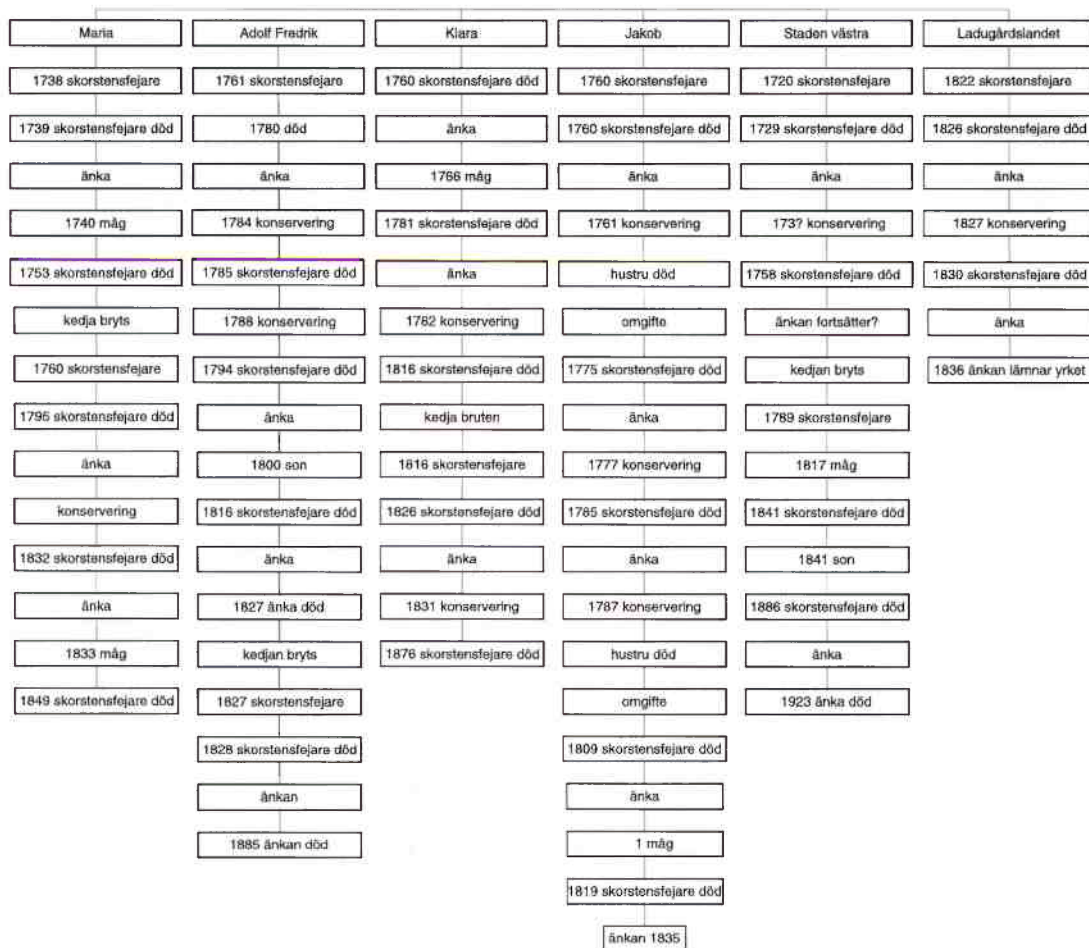
Det fanns liknande fall i Stockholm och i diagram 1 kan sammanlänkningsföljor i några av sotningsdistrikten. Tyvärr är det sällan möjligt att följa kedjorna före 1760 på grund av luckor i källmaterialet. Diagrammet visar endast de kedjor som sträckte sig över längre perioder och det innebär att inte alla trakter är representerade.

En kedja i nuvarande Gamla stan sträckte sig mellan 1720 och 1758. Trots relativt kort tid knöt den samman två skorstensfejare och två änkor. I samma stadsdel började en extremt lång kedja år 1789. En skorstensfejare överlät efter 29 år verksamheten till en måg. Efter 24 år i yrket avled mågen, och hans son blev självskriven arvtagare till rörelsen. Efter en tid begärde sonen förflyttning till Ladugårdslandet (nuvarande Östermalm) där han var verksam till sin död år 1886. Hans änka blev den sista kvinnan inom skorstensfejerirörelsen. Vid överlåtelsen startade en utdragen konflikt då änkan tvingades till Kungl. Maj:t för att få utöva sin rätt att överta verkstaden, se nedan. Vid hennes död år 1923 sträckte sig det obrutna "släktskapet" över 134 år. Trots tidsutdräkten ingick endast tre skorstensfejare och en änka som utövare av yrket i denna trakt.

På Ladugårdslandet började en kedja år 1822, som band en änka samman med två skorstensfejare. När hon blev änka för tredje gången lämnade hon efter sex år över verksamheten till sin verkgesäll. Själv flyttade hon till Finland med en ny make.

Trakten Maria på Söder hade relativt få inblandade i en kedja som varade nästan 90 år. En kvinna hade oturen att bli änka två gånger och hennes totala verksamhetstid blev omkring 11 år. Under hennes andra period fick mågen överta rörelsen.

Schema över ägarbyten i Sockholms sotningstrakter

En lång obruten kedja fanns också i trakten Jakob. Kedjan började 1760 med en skorstensfejare som avled efter endast 14 dagars äktenskap. Efter sorgeåret gifte änkan om sig med en skorstensfejare från Tyskland. Kedjan binder samman fem skorstensfejare med fem änkor, vilka var beredda att ta ansvar för rörelsen. Deras verksamma tid blev emellertid endast ett eller ett par år med undantag för den sist verksamma änkan som förestod sin trakt i minst 16 år. Den obrutna linjen sträckte sig över 75 år.

I Klara fanns en kedja som sträckte sig över 56 år. I den ges också exempel på hur äkten-skapen växelvis avlöstes genom att änkan konserverades eller änklungen gifte om sig. Även i denna kedja fanns aktiva änkor men de var

verksamma under betydligt längre tid än i Jakob. När kedjan bröts 1817 hade sönerna till en avliden skorstensfejare avancerat socialt. Nästa kedja i samma trakt blev inte lika lång men sträckte sig ändå över 45 år.

När det gäller kedjeäktenskap har de ofta karaktären av både änkekonsvering och släktöverlåtelse. Det intressanta med kedjeäkten-skapen är att en släkt genom strategiska giftermål under mycket lång tid kunde kontrollera en trakt. I skorstensfejarnas strategier ingick också att gifta bort döttrar med kolleger. Deras gemensamma intresse och agerande kunde då förstärka deras makt inom sotningsorganisationen. Det är också spännande att kunna konstatera hur många änkor, som var beredda att självständigt ansvara för drif-

ten under ett eller flera decennier medan andra ingick nytt äktenskap efter sorgeåret eller strax därefter.

Övriga slags överlåtelse

Den vanligaste överlåtelseformen var naturligtvis att tjänsten utannonserades efter ett dödsfall och att en gesäll övertog en skorstensfejerirörelse. En kvinna som hade blivit änka kanske inte ville driva rörelsen vidare. Skälen kunde vara olika. En änka lämnade sin avsägelse för trakten och föreslog själv en lämplig gesäll. Denne fick också överta en lärling med fem års erfarenhet. Själv flyttade hon till Finland där hon ingick ett nytt äktenskap.²²

En änka som under många år ansvarat för en sotningstrakt var inte själv närvarande när hennes ansökan behandlades vid sammanträde hos kollegium. Hon anhöll att hennes verkgesäll som under nio år förestått hennes verkstad skulle få överta hennes trakt när hon drog sig tillbaka, vilket kollegium biföll.²³

När en änka som förestod en sotningstrakt avled utlystes den på sedvanligt sätt och då blev det nästan alltid fråga om icke släktanknutna förordnanden.²⁴ I de fall den avlidne efterlämnat omyndiga eller handikappade barn kunde den tillträdande mästaren tvingas att ge ekonomiskt bistånd. Ett sådant fall inträffade år 1816 när änkan efterlämnade en son med epilepsi. Den nytillträdde mästaren fick ansvara för sonen genom att ge honom mat och husrum.²⁵ Det var inte alltid det gick bra. I de fall en tillsatt mästare fick lämna ekonomiska garantier kunde det påverka den familjens ekonomi för lång tid framåt.

Icke accepterade överlåtelse

Änkekonsivering gav viss trygghet åt hantverkarhushållet genom att änkan kunde fortsätta makens arbete, (se ovan). Föräldralösa barn till hantverkare hade ett avsevärt sämre ekonomiskt och socialt skyddsnät, eftersom principen att överta en verkstad endast gällde änkor. Ändå försökte barn till skorstensfejare vid ett par tillfällen få tillstånd att ta över faderns rörelse. Hur stora var deras möjligheter att lyckas?

Ett par söner hade lämnat faderns status som sotare och avancerat till kammarskrivare, den ene i sjöärenden och den andra i kammarkollegium. De önskade efter faderns död överta skorstensfejerirörelsen med hjälp av en gesäll. Som skäl anförde de behovet att försörja en sjuklig syster. Deras framgång begränsades till att den tillträdande mästaren fick avstå ett års inkomster till systemen. Ansökan avslogs med hänvisning till att den saknade stöd i regelverket.²⁶

Motsvarigheten till Almqvists glasmästar-dotter Sara Videbäck fanns i Stockholm vid 1800-talets början.²⁷ Albertina Danckert var en ung kvinna, som efter faderns död ansökte att med stöd av en gesäll överta faderns rörelse för att klara försörjningen för sig, sina tre syskon och en systerdotter. Arvet efter fadern var otillräckligt för att försörja dem alla.

När skorstensfejarämbetet avlog hennes ansökan överklagade hon både till Kungl. Maj:t och kämnärsrätten. Båda instanserna ansåg att ansökan låg utanför deras kompetensområde och återremitterade ärendet till överståthållarämbetet, som i sin tur begärde yttranden från politiekollegium och skorstensfejarämbete. Trakten var då redan utlyst och tillsatt med en mästare, som dock fick tillfälle att yttra sig över Albertina Danckerts ansökan.²⁸

Remissvaret var entydigt och lämnade inte utrymme för alternativa tolkningar. Det fastslogs att dottern saknade rättigheter att överta verkstaden. Ämbetet påpekade att Albertina Danckert och hennes syskon ändå var gynnade eftersom den tillsatta mästaren hade lovat att avstå ett års inkomster till sterbhuset. I avslaget lades tyngdpunkten på betydelsen av sotningens brandförebyggande uppgifter och riskerna med att överlåta ansvaret för en sotningstrakt på en icke yrkesutbildad person. Ämbetet framhöll också betydelsen av att karriärmöjligheterna hölls öppna för gesäller med lång yrkeserfarenhet.²⁹

Här hade Albertina Danckerts och syskonens historia kunnat sluta, men istället startade en process som skulle sträcka sig över sex år. Mästarens ekonomiska skyldigheter gentemot sterbhuset infriades inte och det blev många turer vid norra förstads kämnärsrätt, politiekollegium och skorstensfejaräm-

betet. Albertina Danckert började agera för sig och sina syskons räkning. Hon började med att begära sig själv myndig, vilket beviljades i Kungl. Maj:ts utslag 1817. Därefter stämde hon den icke betalningsvillige mästaren och krävde sin fjärdedel av arvet. Mästaren genstämde sterbhuset och krävde att det med sotningstaxan som bas skulle redovisa distriktets inkomster under ett år. Albertina Danckert beräknade årsinkomsten till 4 202 riksdaler och 24 skilling banco medan mästarens beräkningar stannade på endast 1 000 riksdaler – ett belopp som låg 76 procent lägre än sterbhusets.

På uppmaning av skorstensfejarämbetet försvarade den tillsatte mästaren sitt beteende med att han som medellös gesäll saknade tillgångar. Han garanterade att fullfölja avtalet med Albertina Danckert och hennes syskon, men att det skulle ske via delbetalningar under tio år. Han hoppades vinna förståelse för sitt agerande genom att bifoga inkomstuppgifter efter avdrag för omkostnader. Skorstensfejarämbetets ålderman och bisittare visade ingen förståelse utan framhöll att inga förbehåll framförts vid tjänstens tillsättning och att sådana ställdes i efterhand kunde inte accepteras. Skorstensfejarämbetet uttalade också ett indirekt hot som avslöjade att tillsättningen kunde rivs upp eftersom mästarbefattningen kunde intressera andra gesäller, som var beredda att betala sterbhuset det begärda beloppet.³⁰ Utslaget vann laga kraft 1821 och innebar att sterbhuset skulle få ett års inkomster.³¹

Trots att domen hade vunnit laga kraft utbetalades aldrig några pengar och tvisten behandlades åter i kämnärsrätten år 1823. Nu gällde inte diskussionerna ett års inkomster utan hur stora avdrag som borde göras för arbetskraftens kostnader, vilka bedömdes mycket olika av de olika parterna. Den icke betalningsvilliga mästarens beräknade omkostnaderna dubbelt så högt som skorstensfejarämbetet. Politie- ämbets- och byggningskollegium slog fast att avtalet var ovillkorligt och utan förbehåll. I domen slogs åter fast att ett års inkomster skulle utbetalas till Danckerts arvingar, dock med avdrag för gesällers, lärogossar och tjänstehjons föda och underhåll. Det ut-

dömda beloppet uppgick till 2 617 riksdaler banco.³²

Albertina Danckert blev i kampen för sina rättigheter både en vinnare och en förlorare. I sina försök att få överta faderns rörelse var hon tillsammans med sina syskon en förlorare. Beslutet om avslag var emellertid förutsägbart eftersom det följde samtidens regelverk och sedvänja. Utslaget visar att arbetsmarknaden var förbehållen män och i den mån kvinnor deltog i arbetet var det ofta ett osynligt arbete som utfördes på männens villkor.

I striden om sterbhusets ekonomiska krav på faderns efterträdare var Albertina Danckert en vinnare, men fick kämpa hårt för att få sin rättmätiga del. Det tilldömda beloppet låg visserligen lägre än sterbhusets ursprungliga krav, men betydligt högre än det som den tillsatte mästaren till en början hade erbjudit i en förlikning. För att kunna agera tvingades Albertina Danckert att söka bli myndigförklarad. Hon hade visst stöd av skorstensfejarämbetet, som försökte sätta press på sin ämbetsbroder genom att antyda att han till och med kunde förlora kontrollen över distriktet om han inte fullföljde sitt avtal. I Albertina Danckerts fall fungerade hantverkets allmängiltiga regler om trygghet för familjemedlemmar till en avliden släkting. Huruvida skorstensfejarämbetet hade kunnat agera effektivare undandrar sig min bedömning.

Änkor med egen verkstad

Från 1700-talets början finns sotaränkor som önskade efterträda sina män och förestå verkstaden med bistånd av en gesäll. Som regel beviljade politiekollegium sådana ansökningar utan förbehåll.³³ Kvinnor fanns kvar i sotningsorganisationen ända fram till 1923, men de blev färre ju närmare vår egen tid vi kommer. Vilka arbetsuppgifter tog kvinnorna på sig och i vilken utsträckning arbetade de själva med sotning? Hur länge förestod de verkstaden?

När skråämbeten år 1846 omvandlades till hantverksföreningar gavs inte någon ny sotarstadga ut omedelbart utan det dröjde ett decennium. Vad sade den nya ordningen om kvinnors rätt att efterträda sina män?

År 1861 ansökte en sotaränka att få behålla näringen efter sin make. Även om något beslut i ärendet inte har återfunnits i källmaterialet, kan man ändå av handlingarna sluta sig till att hon beviljades tillstånd att fortsätta yrket med bistånd av en gesäll. Nästa gång denna änka förekom i handlingarna var år 1882 då överståthållarämbetet beslutade att förordna en mästare samtidigt som ett föreslaget belopp till änkan uppgick till 1 500 kronor.³⁴

Trots upphävda skråprivilegier krävde en änka år 1886 sina hävdvunna rättigheter efter sin makes död och hänvisade till hans beviljade burskap år 1841. De lokala myndigheterna avslög ansökan eftersom de ansåg att burskapet inte var giltigt för att efterträda maken då äktenskapet hade ingåtts år 1871, d.v.s. 25 år efter skråväsendets upphörande. Änkan var stridbar och överklagade ärendet som behandlades inom såväl kommerskollegium som Kungl. Maj:t. Utslaget kom i oktober 1884 och underströk hennes rättighet att utnyttja den förmån som makens burskap hade medfört. *"Så länge hon förbliver änka och ärligen sig förhåller"*, kunde hon utöva skorstensfejaryrket i Stockholm.³⁵ Hon utövade sitt privilegium i nästan fyra decennier, men mötte periodvis starkt motstånd, se nedan. Så vitt är känt har inte någon kvinna efter henne förestått eller idkat skorstensfejerirörelse.

Förhandlingar med överordnade myndigheter

Det var politiekollegiets uppgift att sluta kontrakt om sotning av skorstenar och eldstäder i de fastigheter som ägdes av staden. År 1713 diskuterade en soterska betalningen för att åta sig sådan sotning.³⁶ Efter förhandlingar slöts ett kontrakt med en skorstensfejerska. Förhandlingar fördes mellan dem om taxans storlek för att sota skorstenarna på rådhus, olika kollegier, kämnärsrätter och häkte. För detta arbete fick staden årligen punga ut med 90 daler kopparmynt fördelat på två utbetalningar.³⁷ Med tiden ansåg skorstensfejerskan att taxan var för låg och hon sökte omförhandla den till ett högre belopp. Sotningen av en skorsten gav endast åtta öre kopparmynt i förtjänst; en ersättning som hon ansåg vara

alldeles för låg. Vid omförhandlingen lyckades hon höja det tidigare kontraktet med ytterligare 30 daler kopparmynt, men innan hon nådde sitt slutbud gick politiekollegium ut och frågade samtliga sotare i Stockholm om de ville acceptera sotningen för ett lägre bud.³⁸ Utbetalningarna skedde regelbundet två gånger om året fram till hennes död år 1721. Hennes krav på staden uppgick då till 44 daler silvermynt.³⁹ Hon omnämns i protokollen som stadens soterska.⁴⁰

Politiekollegiets agerande är intressant därför att hennes make var sotare, men det var skorstensfejerskan som slöt kontraktet med stadens myndigheter.

Efter det att maken entledigats på grund av sinnessjukdom arbetade en soterska ensam under 22 år innan hon själv på egen begäran togs in på Danwiken på grund av fattigdom. En annan soterska var verksam på egen hand under åtta år innan hon avled 1721. Hon gick under benämningen stadens skorstensfejerska (likställd med skorstensfejaränka).

I slutet av 1720-talet övertog en annan änka sotningen av stadens fastigheter. Taxan låg då kvar på oförändrad nivå.⁴¹ Efter några år tröttnade hon på att ersättningen inte höjdes och på eget bevåg skrev hon ut en räkning på 18 daler utöver kontraktet utan att rådgöra med politiekollegium. Summan avsåg sotning av 62 skorstenar på nya rådhuset.⁴² Politiekollegium accepterade inte uppräknningen utan vid nästa utbetalning drogs motsvarande belopp av. Förhandlingar vidtog och änkan lyckades höja kontraktsnivån till 210 marker kopparmynt. Motprestationen blev utökad arbetsvolym genom att fångelsernas skorstenar och eldstäder påfördes det tidigare kontraktet.⁴³ Under åtta år förestod änkan sin verkstad men år 1736 lät hon sig konserveras av en gesäll från Tyskland.⁴⁴

I december 1730 var samtliga mästare i Stockholm kallade till politiekollegium med anledning av att sotningsorganisation och skråprivilegier diskuterades. Antalet sotare som förestod en trakt var åtta och en av dem var änkan som nämndes ovan. Hon benämndes omväxlande som skorstensfejaren Jenkes hustru, Brita Jenke alternativt slotts- eller stadssotare Jenkes hustru.⁴⁵

Hon tycks ha varit särskilt framgångsrik i sin yrkesutövning. Som huvudman, vilket motsvarade ålderman, företrädde hon sina manliga kolleger inför politiekollegium. I samband med en förnyad skråansökan från en invandrad skorstensfejare påpekade denne särskilt att endast slottssoterskan hade gesäller i sin tjänst. Hon såg alltid till att hålla sig med minst två utländskt utbildade gesäller och två till tre lärogossar.⁴⁶

När änkan till en ålderman på 1760-talet beslutade att fortsätta sin makes verksamhet ingick stadens myndigheter utan betänkligheter sotningskontrakt med henne, och hon erhöll samma förmaningar, som sina manliga kolleger, nämligen att med omsorg och noggrannhet sota stadens skorstenar och eldstäder, och att hon skulle hållas ansvarig vid uppkomna soteldar.⁴⁷ Då hade nya fastigheter tillförts såsom accishuset, Brunkebergs vårdtorn, tullhuset vid Blockhusudden och kakhuset vid Jernvägen på Södermalm. Kontraktet löd då på 274 daler kopparmynt varav hälften, d.v.s. 137 daler utbetalades halvårsvis liksom tidigare. Redan efter ett år anmälde denna änka till kollegium att hon ville överge sitt hantverk och föreslog att en av hennes gesäller skulle vinna mästerskap.⁴⁸

Släktskap kunde ibland leda till konflikter. En skorstensfejare i Klara och Jakob församlingar föredrog att bo i nedre Klara hos sin svärmor – en skorstensfejaränka. Detta var mot reglementet och politiekollegium uppmanade honom att flytta till den trakt han hade tillförordnats. I händelse av trots hotade ett vitesföreläggande.⁴⁹ Troligen låg någon form av rivalitet bakom uppmaningen. Den verksamma skorstensfejaren i nedre Klara hade varit verkgesäll hos skorstensfejaränkan under hennes yrkesaktiva period. Tyvärr kan det bara spekuleras kring om det var änkans dotter som kan ha gett upphov till konflikten eller om det var intrång i annans trakt.

I sotarens uppgifter ingick uppdrag utöver sotning. Hit hörde att delta i brandvakt och brandsyner. Handlingarna styrker att änkor deltog aktivt i denna verksamhet.⁵⁰ Vid ett tillfälle anhöll änkan om befrielse från sitt uppdrag att delta i brandsynsförrättning, vilket bifölls och verkmästaren förordnades.⁵¹

Diskussioner om skuldfrågan vid soteldar drogs regelmässigt inför politiekollegium eftersom rädslan för bränder var mycket stor. Problemet bestod i att visa vem som bar skuld och borde dömas för sotelden. En soterska kallades flera gånger till politiekollegium för att höras om soteldar. År 1714 diskuterades bakgrunden till en häftig soteld, vilken hade orsakat att en skorsten fick stora sprickor, och sådana ökade alltid brandriskerna. Fastighetsägaren ansåg att han var oskyldig eftersom han hade slutit kontrakt med en soterska, som hävdade motsatsen och bedyrade sin oskuld. Någon dom avkunnades aldrig i målet.⁵² Året därpå dömdes hon till 40 marker silvermynt i böter för en annan soteld. I avsaknad av kontanter fick hon istället plikta med fängelse på vatten och bröd i åtta dagar.⁵³ Några år senare upprepades förloppet med en annan fastighetsägare. Husägaren påstod att sotningen hade skett sex veckor före sotelden, men soterskan hävdade att huset inte hade sotats på cirka tio månader. En lärning inkallades för att slita tvisten, men skuldfrågan förblev olöst också vid detta tillfälle, trots att fastighetsägaren vidhöll soterskans skuld.⁵⁴

Ett par år därefter behandlas ånyo en soteld där fastighetsägaren bestred att det överhuvudtaget förekommit soteld samtidigt som soterskan förnekade att hon sotat huset. En tillfrågad lärning påstod motsatsen. Soterskan vidhöll att hon inte sotat i den aktuella fastigheten och hänvisade till att lärningen inte längre var i tjänst hos henne och därför inte borde yttra sig. Resultatet av undersökningen blev att båda parter frikändes, eftersom det inte kunde slås fast att en soteld ägt rum. Visserligen hade några gnistor slagit ut ur skorstenen, men några lågor hade aldrig synts till.⁵⁵

14 dagar före påsk år 1715 hade en kvinna sotat en skorsten med stänger och på middagsmorgon utbröt soteld. Inte heller i detta ärende fälldes någon dom.⁵⁶ Någon motivering ges inte. Tidsfristen mellan sotning och soteld kanske ansågs tillräckligt stor för att fria soterskan.

På 1830-talet blev en änka kallad till politieembets- och byggningskollegiet därför att hon misskötte sotningen. Hon uppmanades

att bättra sig, vilket hon bekräftade att hon ville. Skorstensfejarämbetet stödde henne genom att understryka att hennes verkgesäll var pålitlig och ordentlig.⁵⁷

I samband med in- och utskrivningar av lärlingar förekommer sotaränkorna lika regelbundet som sina manliga kollegor vid politiekollegium.

Änkor och skorstensfejarämbetet

Skorstensfejarämbetet var en organisation för skorstensfejarnas inbördes relationer. Tyvärr är deras agerande inte längre åtkomligt eftersom skråarkivet endast innehåller några enstaka protokoll. Vilken ställning hade änorna inom den egna organisationen? Förändrades deras ställning under den studerade perioden?

Strax efter att skorstensfejarämbetet hade accepterats som ett skråämbete av stadens myndigheters behövde en änka förses med en gesäll. En av mästarna anhöll att politiekollegium skulle avge ett förslag, men han avsnopades med att det inte längre tillhörde kollegiets uppgifter.⁵⁸ Om det var ovilja eller oförmåga att hjälpa änkan är svårt att bedöma, men Stockholm var känt för att ha problem med sina gesäller. Incidenten kan ses som en vag indikation på att skorstensfejarna inte var särskilt nöjda med att ha en änka som kollega. Som enstaka exempel räcker det emellertid inte för att visa ett mönster.

Under senare delen av skråperioden kan en vassare ton konstateras mellan änkor och skorstensfejarämbetet. När en verkgesäll avled och änkan stod utan föreståndare för verkstaden föreslog bisittaren i skorstensfejarämbetet en sotargesäll från Göteborg. Änkan avtog förslaget med motiveringen att hon ansåg gesällen enfaldig och för ung. Äldermannen blev utsatt för ankans missnöje och hon hänvisade till att en verkgesäll i samma ålder som hennes lärlingar var en dålig utgångspunkt för en arbetsledare. Hon spädde på sitt missnöje med att hävda att en göteborgare inte kunde känna till gatorna i Stockholm. Äldermannen härsknade till och hotade med att om hon inte accepterade göteborgaren fick hon klara sig utan verkgesäll. Änkan uttryckte då önskemål om att få tillbaka en ge-

säll som varit i hennes tjänst tidigare, men nu arbetade hos en annan änka. Om denne gesäll var upptagen kunde hon också tänka sig en av bisittarens gesäller. I detta läge var inte skorstensfejarämbetet benäget att hjälpa henne. Hon förde då ärendet till collegium för att få deras hjälp. I diskussionerna framhöll äldermannen att änkan var tvingad att följa ämbetets sedvänja och att hon inte kunde ge undantag från förbudet att "locka och tubba" kollegers folk till sig. Andra yrken hade gott om gesäller, men det gällde inte skorstensfejaryrket. Äldermannen förklarade varför sotargesällerna var så få. På grund av yrkets fattigdom slutade många lärlingar innan de uppnådde gesällstatus. Indirekt framgår också att superiet var omfattande inom yrket och att de små barn som arbetade som lärlingar ofta förleddes till fylleri och opålitligt uppförande, vilket fick till följd att de som gesäller hade utvecklat till oskickliga och ovärdiga arbetare. Äldermannen underströk att *det bör ses som en stor tur när en skicklig och pålitlig gesäll med goda vitsord visar intresse för att arbeta i Stockholm. Det borde inte läggas gesällen till last att han var obekant med gatunamnen. Istället borde yrkeskunskapen sättas i främsta rummet.* Äldermannen hotade änkan med att han måste utlysa hennes sotningstrakt såvida hon inte var beredd att acceptera den föreslagna gesällen. Hon skulle då sakna kompetent arbetsfolk och hon kunde inte tillåtas att självständigt ansvara för trakten. Äldermannens hot uppfylldes inte utan änkan fick åtminstone delvis som hon ville, när hon erbjöds att välja mellan två stockholmsgesäller, vilket hon accepterade.⁵⁹ Även i detta fall gav skorstensfejarämbetet sitt stöd trots att änkan var bitsk och hennes argument svaga. Att hänvisa till att en göteborgare inte kan Stockholms gatunamn är mindre relevant med hänsyn till alla de tyska sotare som etablerat sig i Stockholm under 1700-talet.

År 1844 ville en stockholmsfödd mästare i Kalmar komma tillbaka till Stockholm. I sin ansökan pläderade han för att antalet trakter borde utökas till tio i enlighet med 1733 års sotarförordning, i synnerhet med hänsyn till att folkmängden hade ökat kraftigt under den mellanliggande perioden. Han ansåg att en trakt på Södermalm borde delas och att han

då kunde tillsättas som sotarmästare. Hans mor, en före detta skorstensfejaränka, hade fullmakt att företräda honom i förhandlingar med staden. Ämbetet avslag hans ansökan av flera skäl, bland annat utifrån 1733 års sotarförordning som inte skulle ses som ovillkorlig utan som en prolongerad författning. I avslaget hänvisade det till den sökandes ofullständiga handlingar och oriktiga behandlingsgång. Istället för att lämna ansökningshandlingarna till magistraten borde de ha lämnats till skorstensfejarämbetet. I avslaget behandlas antalet trakter, vilka var åtta till antalet fram till juni 1779 då det utökades till nio. I avslaget motiverade ämbetet varför det var olämpligt att dela upp trakterna på Södermalm. Dessutom framskyntar en personlig hämnd som mer var riktad mot modern än till den sökande. När modern blev skorstensfejaränka valde hon att överge näringen, men vid överlåtelsen av verkstaden skedde det till ett mycket hög kostnad för efterträdaren, en kostnad som ansågs sakna motstycke i Stockholm. Därför menade ämbetet att skorstensfejaren från Kalmar inte hade mycket att hoppas på inte ens om en trakt skulle ledigförklaras. Antalet duktiga gesäller och medtävlare var alltför stort och det kunde inte ses som en särskild merit att vara mästerson från Stockholm i synnerhet som hans mor hade agerat tidigare.⁶⁰

Det är intressant att konstatera att kalmarmästaren riktade sin framställning mot en trakt som förestods av en kvinna. Det fanns ju åtta trakter till och nybyggnationen hade inte varit mest omfattande på Södermalm varför det långt ifrån var självklart att just hennes trakt skulle delas. Ämbetets regelverk fungerade emellertid och den sökande saknade stöd hos skorstensfejarämbetet, som avslag framställningen.

Ungefär samtidigt inträffade ett liknande fall, som inte heller blev framgångsrikt. En mästare från Uppsala försökte med ännu större fräckhet tränga ut en änka. Han föreslog att han borde överta trakten av en änka som ansvarade för sotningen i Jakob och Johannes församlingar. Hans argumentering fördes efter biologiska principer. *"Kvinnokönet var olämpligt att ha tillsyn över skorstenfejerihantver-*

*kets förekommande göromål."*⁶¹ Den allmänna säkerheten inom yrket hade hög prioritet och han ansåg att de pojkar som från ungdomen fått lära sig hantverket var de enda som begrep sig på att driftigt och skickligt förestå och handleda en verkstad. Den kompetens som krävdes kunde inte begäras av en kvinna. Lärningar och gesäller skulle inte vara tillräckligt hörsamma mot henne och därför äventyra arbetets kvalitet. För säkerhets skulle påpekade denne mästare att hans framställning var helt oegennyttig! Delningen av trakten skulle inte rubba ankans välstånd utan tvärtom minska bekymren och ge det allmänna en större säkerhet. *"Målet är allmännyttigt och inte skadligt för det enskilda intresset."*⁶² Ämbetet avslag framställningen, men avslaget är intressant med hänsyn till att de argument som hade framförts överhuvudtaget inte berördes i avslaget. Ämbetet fastslog att *för det första* hade ingen trakt ledigförklarats och *för det andra* saknade den sökande all behörighet att blanda sig i huvudstadens kommunala angelägenheter. Det hänvisade till ett liknande fall som blivit överklagat men som var vilande i magistraten, (se ovan). *För det tredje* klandrade ämbetet den sökande för att han som borgare i en småstad blandade sig i huvudstadens angelägenheter och föreskrev förändringar i gällande lagar och förordningar. Dessutom påpekades att han våldförde sig på annans rättighet som varit i kraft långt innan han föddes. Vidare ansåg ämbetet det oblygt att påstå att han handlade av pur oegennytta. Den sökande svarade med att hänvisa till 1720 års skråordning och ytterligare ett par förordningar.⁶³ Uppsalamästaren överklagade och angav samma skäl som mästaren från Kalmar om det låga antalet sotningstrakter i relation till den expanderande folkmängden. Han ansåg också att ämbetet behärskades av egennyttan. Trots sin kritik hoppades han på att få en sotningstrakt. Ärendet överklagades såväl till kommerskollegium som Kungl. Maj:t.⁶⁴

Den klagandes argumentering var ologisk. Han hävdade med emfas att kvinnan som biologisk varelse inte kunde förestå en verkstad på ett tillfredsställande sätt. Om han verkligen ansåg att kvinnans konstitution omyndigförklarade henne till arbetsuppgifter borde inte

trakten ha delats utan hon skulle helt enkelt frångått möjligheten till skötseln. Skorstensfejarämbetets strategi att förbigå de biologiska argument som framfördes överensstämde med skråsystemets regelverk. Hade ämbetet svarat på den sökandes argumentering hade förutsättningarna för deras verksamhet ryckts undan. Tidsandan medförde ändå att skråsystemet var i slutskedet, men ur ämbetets perspektiv handlade de helt rätt.

Konflikter med arbetskraft

Under årens lopp kan en del konflikter konstateras mellan mästare å ena sidan samt gesäller och lärningar å den andra. Detta drabbade såväl mästare som mästaränkor. Både gesäller och lärningar frestades ibland att sluta egna sotningskontrakt, utföra arbetet och ta betalt. En nybliven sotaränka fick år 1722 lösa ut sin blivande gesäll från häktet men han avslöjades dels med att skriva ut egna räkningar, dels med att inte utföra arbetet. Han fick nog av sin nya arbetsgivare redan efter åtta dagar och lämnade sitt arbete. Hans försummelse behandlades inför politiekollegium och änkan krävde tillbaka den förmedlingsavgift hon erlagt till slottssotaren för att överta hans gesäll. Gesällen hade enligt egen utsago tvingats utstå "hugg och slag" av sin gamla mästare. Han hade dock inte något att sätta emot och politiekollegium beordrade gesällen tillbaka till sin forne mästare.⁶⁵

Ett annat fall rörde vandeln hos lärogossar. I en supplik önskade en änka hjälp av politiekollegium för att komma tillrätta med det liderliga leverne som en av lärgossarna förde. Genom att sitta på krogen och dricka sig full lockade han dessutom med sig hennes andra lärgosse. Under sammanträdet framkom att problemet troligen förelåg redan under makens livstid ty maken hade erbjudit den aktuella lärogossen ett kontrakt i vilket denne utlovades kontant lön och nödvändiga arbetskläder i utbyte mot att han sov på verkstaden varje natt. Ankan krävde att politiekollegium skulle uppmana gossen att hålla ord och fullgöra sitt kontrakt. Pojken lovade bot och bättre genom att anstränga sig i arbetet och han hoppades att klagomål över bristfälligt utförd

sotning skulle upphöra. Han passade på att framföra att han varit i tjänst som gosse under elva år och att han därför borde vara dräng eller gesäll. Förutom att politiekollegium gav honom en avbasning blev han lovad att få arbeta för sig själv när hands kontrakt löpte ut.⁶⁶

Ovan nämndes den änka som blev den sista som tillförordnades enligt skråordningen. Hon hamnade i flera konflikter rörande skötsel av sotning och arbetsledning. Stockholms stads skorstensfejarverkmästareförening diskuterade under hennes sista verksamhetsperiod återkommande konflikter. I en skrivelse pekade de på att änkan skötte verksamheten utan tillförordnad verkställare. Bristfälligheter i verksamheten hade uppmärksamats av poliskommissarien i en rapport år 1896. Disciplinen på kammaren ifrågasattes liksom arbetets kvalitet. Mästareföreningen hade vid ett par tillfällen ingripit och bland annat avskedat en verkställare, som visat olämpligt uppförande. Några avsevärda förbättringar hade åtgärderna inte fört med sig. Med stigande ålder och svaghet fick änkan allt svårare att utföra de plikter som sotarreglementet föreskrev. En blodpropp medförde sängläge under tre månader och hon kunde under denna tid inte handlägga några ärenden. Verkmästarens förslag att tillförordna honom avsåg änkan under förvärdning att hon inte ville att myndigheterna skulle få kännedom om hennes sjukdom. Verkmästareföreningen underströk att arbetsron hotade det fackliga arbetet och att det till följd av bristfällig ledning "insmugit sig bland arbetarna en bryskhet i ton och åthävor". De föreslog att en verkställare skulle tillförordnas och förestå verkstaden på samma sätt som skett tidigare. För säkerhets skull påpekade verkställarna också att de inte avsåg att förändra Kungl. Maj:ts utslag från 1877. Deras förslag syftade endast till att skapa ordning och reda på arbetsplatsen så att änkan inte skulle drabbas ekonomiskt. De betonade också att rådande förhållanden ledde till säkerhetsrisker.⁶⁷

Ännu år 1921 stod änkan för driften av verkstaden och hade då nått en ålder av 79 år. Hon begärde då ett års tjänstledighet, vilken beviljades med stöd av läkarintyg som styrkte hjärtfel. Verkmästarefrågan aktualiserades,

men den föreslagna verkmästaren godkändes inte av överståthållarämbetet. Senare accepterades en verkmästare av såväl mästarförening som av verkmästarförening. Även änkan var överens om valet. Med hennes död år 1923 löstes problemet.

Någon officiell pensionsålder för skorstensfejarna fanns inte. Hög ålder och sviktande omdöme kunde göra dem direkt olämpliga att fortsätta sin verksamhet, men myndigheternas möjligheter att tvinga bort dem från sina befattningar var begränsade. Fattigdom och oförmåga att spara till sin ålderdom förstärkte problemet med att mästare och änkor uppehöll verksamheten fram till sin död. Änkan visar att kvinnans trygghet begränsades då ekonomin liberaliserades.

Konflikter med kunder

Sotarens tjänster är påtvingade enligt förordningar och stadgor och ibland ledde tvånget till konflikter mellan husägare och skorstensfejare. Före den första ordningsstadgan för sotning var antalet ärenden i politiekollegium otaliga till följd av att ansvaret fördelades mellan fastighetsägare och skorstensfejare. För båda parter gällde det att svära sig fri från ansvar och politiekollegiet behandlade ständigt misshälligheter mellan kund och sotare. Flera fall finns dokumenterade när soterskor och fastighetsägare skyllde på varandra, men efter år 1733 blev konflikter av detta slag mer sällsynta.⁶⁸

En orsak till konflikter hade betalningen för sotningen kunnat utgöra. Den fastställdes emellertid av stadens myndigheter varför sotarna inte kunde påverka ersättningens storlek. Ändå kunde det förekomma misshälligheter, vilket visades ovan när en änka ensidigt skrev ut en räkning utan att förhandla med politiekollegiet om arvodets storlek.

Med husägare var sådana konflikter ovanliga, men år 1889 råkade en skorstensfejaränka i konflikt med en fastighetsägare både om taxa och utebliven sotning. Fastighetsägaren, en före detta skorstensfejaremästare, klagade skriftligt över att hans fastighet inte sotades efter regelverket. Den anklagade vidgick att sotning inte utfördes, men hänvisade till att den

klagande hade vägrat att betala för utförd sotning och hon hänvisade till den då gällande byggnadsordningen för Stockholm. Hon hade inte fått betalt för utförd sotning och då förelåg inte heller någon skyldighet att sota. Änkan visade intyg på att hon anmält missförhållandet till polisstationen.⁶⁹ I botten på denna konflikt låg oenighet om taxans storlek. Den före detta sotarmästaren hade sökt nå en uppgörelse med maken till änkan, men någon förlikning hade aldrig kommit till stånd. Änkan påpekade att hon hade accepterat en prutning med 115 kronor trots att den saknade stöd i den officiella taxan. Den klagande ansåg inte prutningen tillräcklig utan krävde större eftergifter. Änkan stöddes i sitt agerande av samtliga verksamma skorstensfejarmästare i Stockholm.⁷⁰

Bakgrunden till konflikten var centralskorstenen som innovation, vilken krävde mindre arbete, eftersom de enskilda rökgångarna från varje lägenhet ersattes med en gemensam. De enskilda spisarna anslöts till centralskorstenen genom instuckna rör. Innovationen innebar rensning av en skorstenskanal i stället för ett stort antal kanaler till varje lägenhet. Det är självklart att ett hus med centralskorsten sotades snabbare än ett hus med många kanaler. Utan att känna till bakgrunden kan konflikten ha förvärrats av gammalt groll sedan den tid den trilskande skorstensfejaren själv ansvarade för ett distrikt.

Änkor som misslyckades med att överta en verkstad

Ovan har givits exempel på kvinnor som fortsatte sin makes verksamhet och som lyckades väl i sin arbetsutövning. Ges det då inte exempel på kvinnor som misslyckades? Det fanns flera kvinnor som önskade fortsätta arbetet i den avlidne makens verkstad, men som av olika skäl hade mindre framgång. Exempel kan hämtas från hela perioden. Ovan nämndes den änka som magistraten godkände i början av 1720-talet, men som fick starta sin verksamhet med att lösa ut gesällen från häkter.⁷¹ Hon lyckades aldrig försörja sig på att sota utan ertappades vid flera tillfällen med tiggeri. Inför politiekollegiet skyllde hon på sin

kollega, slottssotaren, som hade lagt beslag på stadens samtliga gesäller och gossar. Hon förmanades och hotades med vite enligt förordningen.⁷²

De flesta exempel på misslyckanden hittas från den senare delen av skråperioden. När samtliga sotarmästare år 1789 var samlade vid politiekollegium fanns bland dem en mycket fattig änka. För att kunna fortsätta verksamheten efter makens död behövde hon en gesäll. Enligt ämbetet fanns endast en tillräckligt skicklig gesäll som kunde komma ifråga, men han kunde inte träda till omedelbart. Under tiden erbjöd sig två av mästarerna att ansvara för sotningen, och ankans trakt delades upp mellan de två. Lösningen permanentades emellertid och änkan fick aldrig någon tillträdande gesäll utan de två mästarerna fortsatte att sota hennes trakt, men med villkoret att försörja henne.⁷³ Tretton år senare försökte samma änka via sin styvson vinna kontroll över verkstaden. Denne skulle överta och förestå den uppdelade trakten. Ansökan prövades aldrig vare sig av ämbetet eller av politiekollegiet eftersom änkan återtog den.⁷⁴ Efter ytterligare elva år avled den fattiga änkan, som aldrig fick chansen att visa att hon kunde överta driften efter sin make. Hon blev försörjd under nästan ett kvarts sekel av de två mästarerna som hade delat hennes trakt mellan sig. Efter dödsfallet agerade åldermannen med politiekollegiets samtycke så att traktuppdelning hävdades.⁷⁵ Tyvärr är det förborgat varför änkan inte fullföljde sin ansökan med styvsonen som gesäll. Det går endast att spekulera kring skälen; huruvida det skedde frivilligt, med lock och pock eller med hot från de mästarerna, som delade på hennes trakt. En helt annan tolkning kan förstås vara att änkan insåg att han var olämplig som mästare. En uppgift som undandrar sig bedömning är underhållets storlek till änkan.

Hur gick det då för den änka som inledde den här uppsatsen. Faktiskt inte något vidare. Handlingarna visar att en kvinna som inte uppfyllde formella krav på änkestånd mötte en hård verklighet. Änkan i det relaterade fallet blev aldrig betraktad som änka eftersom samlevnaden med skorstensfejaren inte hade kodifierats med äktenskap. Då betydde det

ingenting att de hade fyra gemensamma barn. Hon var chanslös då hon ansökte att som änka fortsätta makens värv.⁷⁶ Vid förhandlingar med politiekollegiet försökte hon kompensera bristen genom att ta med sig sin son. Denne hade varit utskreven gesäll i sotaryrket i tre år och hon hoppades på att han skulle godkännas som verkgesäll. Åldermannen var av annan mening och ansåg att sonen saknade förutsättningar för att självständigt ansvara för ett sotningsdistrikt. Enligt honom fanns mer meriterade kandidater med fler tjänsteår än hennes son tillgängliga för uppdraget.⁷⁷

I detta ärende valde skorstensfejarämbetet att strikt följa regelverket och det konstaterade i sitt utlåtande att det inte fanns någon änka efter den avlidne skorstensfejaren utan endast en hushållerska. Gemensamma barn utan äktenskaplig status uteslöt henne som arvtagare till rörelsen. Skorstensfejarämbetet mildrade emellertid konsekvenserna av sitt ställningstagande med hänsyn till den yngste sonen, som också var omyndig. De tre äldre barnen ansågs vuxna nog att försörja sig själva. Änkan fick också tillstånd att med hjälp av en verkgesäll driva rörelsen året ut för att underlätta försörjningen för sig och sin son.⁷⁸

I utslaget hänvisade ämbetet till sina urgamla rättigheter, trots att deras interna regelverk accepterades först under 1700-talets sista fjärdedel. De motiverade sitt ställningstagande med hur ämbetet skulle bli förnärligt av att upprätthållas av en "förment" änka. Om de höll så strikt på regelverket är det samtidigt svårt att förstå hur samma ämbete under nästan tre decennier hade accepterat att en av dess ämbetsbröder levde under oärliga förhållanden. Såsom bisittare i ämbetet hade han dessutom upprätthållit ett hedersuppdrag, vilket aldrig hade satts ifråga. I hans fall saknas anspelningar till gamla hävdvunna regler.

Tyvärr gick det inte så bra för änkan under den återstående tiden. Flera soteldar bröt ut i hennes trakt och klagomålen över sotningen hopade sig hos politiekollegiet. Husägarna åberopade att de tvingades anlita sotare från andra trakter, vilket förordningen inte tillät.

En delförklaring till att det gick så illa för

änkan ligger i den strategi som "Det lowärda Skorstensfejjar-Ämbetet" tillämpade. Änkans eget förslag till gesäll avisades samtidigt som det underlät att erbjuda ett alternativ. Ämbetet hävdade två motstridiga uppfattningar samtidigt, dels att det fanns kompetenta gesäller att tillgå, dels att antalet gesäller i Stockholm var för få. Änkan fick inte hjälp med en verkgesäll utan hon fick under drygt två månader klara sig bäst hon kunde. Ämbetsbrödernas solidaritet sträckte sig inte till en kvinna som hade trotsat den allmänna moralen. Slutligen fick hon hjälp av en verksam skorstensfejjaränka, som bedömde läget annorlunda. Hon erbjöd en av sina gesäller för den återstående tiden, men med tillträde först två månader senare. Erbjudandet accepterades av samtliga parter.⁷⁹

Under diskussionerna framhöll äldermanen att understöd borde utgå till änkans son, vilket avslöjar att ämbetet aldrig hade avsett att änkan skulle ansvara för driften. När en verkgesäll slutligen tillsattes samtyckte han till förslaget och bekräftade att inkomsterna under det kvarvarande året uteslutande skulle gå till änkan eller snarare till hennes son.⁸⁰ Inom ämbetet fanns tydligen en solidaritet med det oäkta barnet till en skorstensfejare men det uteslöt hans mamma. Som född utanför äktenskapet saknade biståndet till det oförsörjda barnet stöd i såväl sedvänja som regelverk.

Kvinnors ställning inom hantverket

Artikeln har pekat på olika överlevnadsstrategier för kvinnor inom sotningsorganisationen i Stockholm. Deras handlande visar stora likheter med kvinnors agerande inom andra hantverk. De problem som kvinnor mötte hängde samman med att arbetsmarknaden var konstruerad för män och att den samhällseliga normen förutsatte att män och kvinnor ingick äktenskap. Arbetsuppgifterna var könsrelaterade och hölls separerade. Kvinnorna utförde det osynliga arbetet inom hantverkets kost- och logisystem medan männen återfanns i produktionsfären. Bådas arbetsinsatser krävdes, men genom att hustrun juridiskt och ekonomiskt var underordnad maken

kunde hon aldrig agera självständigt. Makens makt förstärktes av sedvänjor och kyrkans dogmer, och framför allt av det inflytande som hustavlans medförde. Endast som änka blev kvinnan myndig och rättskapabel och kunde fatta beslut utan inblandning från en manlig släkting.⁸¹ Jämfört med andra kvinnor var hantverkaränkans ställning privilegierad eftersom hon kunde driva makens verkstad vidare med stöd av en verkgesäll.⁸² Många hantverk begränsade emellertid änkans rättighet till ett år.⁸³ För sotaränkorna gällde inte en sådan tidsgräns utan de kunde under decennier axla ansvaret för ett sotningsdistrikt. I samband med 1864 års reformer om näringsfrihet fick kvinnor tillträde till samtliga hantverksyrken.⁸⁴ För sotaryrket fick inte detta någon reell betydelse. Trots att formella hinder har saknats har få kvinnor valt att arbeta som skorstensfejare efter näringsreformerna. Enstaka kvinnor har under 1900-talet börjat i sotarlära, men de stannar sällan under en längre period och inte någon har avancerat till mästare. För yrkesvalet kan sedvänjan betraktas som en lika stark barriär som ett formellt hinder.

När skorstensfejarna betraktades kollektivt kunde släkt- och äktenskapsmönster beläggas, som pekade på strategiska val. I de fall en lämplig son inte fanns tillgänglig gifte skorstensfejare bort sina döttrar med andra skorstensfejare för att säkra en arvtagare till rörelsen. Undersökningen har visat strategier bakom så kallade kedjeäktenskap där även svär-döttrar och svärsöner ingick. En släktkedja kunde sträcka sig över mycket långa perioder.

Sotaränkornas äktenskapsmönster var inte heller slumpartade utan väl genomtänkta för att de skulle lyckas ekonomiskt och socialt. Liknande strategier har också belagts inom andra hantverkargrupper.⁸⁵ Några änkor föredrog att driva verkstaden vidare under många år medan andra agerade mer aktivt för att hitta en man att gifta om sig med. Flera änkor skrev brev till ämbeten i Tyskland för att hitta en make och det ges också exempel på invandrade sotare som fick både hustru, mästartitel och skorstensfejerirörelse.

Ovan har några kvinnor visat mycket god förmåga att upprätthålla verksamheten efter

sina män. Några vetenskapliga belägg saknas för att änorna hade sämre förutsättningar att lyckas i arbetet än sina manliga kolleger.⁸⁶ Källmaterialet ger även exempel på kvinnor som misslyckades, men misslyckanden fanns också bland männen. I Malmö visade hantverkaränkor ett liknande mönster att fortsätta näringen efter en make. De gifte sällan om sig och de blev relativt framgångsrika.⁸⁷ Bagaränkor i Göteborg utnyttjade också möjligheten att fortsätta makens rörelse.⁸⁸ Ett motsatt mönster visade änorna i fristaden Eskilstuna. Omgiften med yngre gesäller var vanliga.⁸⁹ I Västerås påminde hantverkaränkornas agerande mest om de sotaränkor som misslyckades. Att driva en verkstad var ekonomiskt riskfyllt och gesällens lön medförde en extrakostnad, som kunde leda till att verksamheten inte ekonomiskt gick ihop. Trots detta var det få hantverkaränkor som gifte om sig.⁹⁰

En situation präglad av maktlöshet illustreras av en föräldralös och omyndig dotter. Skorstensfejarämbetet hävdade tvärtom politikollegiet att en sotningstrakt borde förbli odelad med hänsyn till efterträdaren vilken ekonomiskt skulle ansvara för den avlidne mästarens fyra omyndiga barn. Dessutom hade efterträdaren givit ett löfte att äkta den äldsta dottern vid giftasvuxen ålder, men hon betraktades tydligen mer som en kostnad än en framtida resurs i rörelsen.⁹¹ Huruvida dottern ville gifta sig med den påtänkta skorstensfejarer förtäljer inte källorna.

Kvinnors ställning inom sotningsorganisationen kunde vara stark under skråväsendet. De övertog utan vidare sin makes verkstad och de fick som regel hjälp med att skaffa vad som kallades en pålitlig gesäll. Hon kunde ärvva åldermanssysslan efter sin make och kunde med hjälp av fullmakter företräda sina manliga kolleger inför politikollegiet.⁹² De kvinnor som hade tagit sig in i systemet underordnades inte sina manliga kollegor. Tvärtom framhölls de ibland som föredömen. Vid nästan samtliga tidpunkter fanns minst en trakt, som förestods av en änka.⁹³

Arbetsmarknaden förändrades emellertid under den studerade perioden och för änkor som hade varit gifta med en skorstensfejare försämrades möjligheterna att försörja sig, vil-

ket kan knytas till institutionella förändringar. Vid varje tillfälle som lagen om sotning skärptes minskade kvinnors möjligheter till självständig försörjning. Före 1733 när endast bygg- och brandlagstiftning styrde sotningen fanns såväl ensamstående som gifta kvinnor inom organisationen. Efter 1733 års sotningsstadga fanns däremot endast änkor. Nästa försämring för kvinnorna inträffade när skråsystemets upplöstes och änkor inte längre tilläts överta makens verkstad. Ändå fanns kvinnor kvar i organisationen så sent som på 1920-talet, men detta var enbart en konsekvens av fördröjningseffekter. Sotaränkor vars män erhållit burskap före 1846 kunde enligt utslag i Kungl. Maj:t fortsätta deras yrkesutövning, vilket inte gällde änkor vars män hade tillträtt efter den tidpunkten.

När hantverket avreglerades och inordnades i en liberaliserad ekonomi försämrades kvinnornas ställning ytterligare. Något stöd i lagstiftningen fanns inte, men expansionen av det borgerliga samhället med män på den offentliga arenan och kvinnor i den privata sfären medförde att de inte längre kunde förestå eller driva verkstaden vidare utan var tvungade att finna annan försörjning.

NOTER:

¹ PÅBKP F1 b:1822, 27 juli, SSA.

² Yrket domineras fortfarande av män med få kvinnliga inslag med undantag för administration.

³ Christine Bladh, 1991, s. 18.

⁴ PKP A:1, 1778, 28 juni, s. 195 ff, fl 17, SSA.

⁵ PKP A:1, 1738, 14 februari, s. 35 ff, SSA.

⁶ *Sotningsutredningen*, 1998, föreslår att verksamheten skall avregleras.

⁷ SSA, PKP, A:1, 1702, 1733, 1738, 1760, 1778, 1789, 1802, 1815, Mantalslängder 1855, 1875, 1900 och 1925.

⁸ Stockholms adresskalender, 1900, Stockholm

⁹ PKP A:1, 1729, 20 maj s. 204, SSA.

¹⁰ PKP A:1, 1713, 17 september, SSA

¹¹ PKP A:1, 1731, 11 mars, s. 96, SSA.

¹² *Ordning Angående sotandet i Stockholms Stad/wharefter Så Wäl Husägare och Hyresmän som Skorstensfäjare eller Sotare hafwa sig att rätta*. Gifwen Stockholm i Rådskammaren den 5 November 1733.

¹³ PKP A:1 1778, 25 juni, s. 195ff, fl 17, SSA.

¹⁴ *Ordning och Skrå för Handtwärkare i Swerige och Finland*. Den 27 junii 1720, Art X:13; Lars Edgren, 1987, s. 231.

- ¹⁵ PKP A:1, 1761, 13 oktober s. 219, 17 mars, s. 343, SSA.
- ¹⁶ PKP A:1, 1761, 17 mars s. 343; 1761 13 oktober s. 219, SSA.
- ¹⁷ PKP A:1, 1766, s. 229 och 635, SSA.
- ¹⁸ PKP A:1, 1782, 13 augusti, s. 219 24 augusti, s. 402, SSA.
- ¹⁹ PKP A:1, 1783, 15 juli, s. 264, SSA.
- ²⁰ Skorstensfejarämbetets protokoll, skrivelse till PÄBK 8 oktober 1827, SSA
- ²¹ Birgitta Skarin Frykman, 1987, S. 116, 120.
- ²² PKP A:1 1751, 29 oktober, s. 425 SSA.
- ²³ PKP A:1 1805, 4 juni, s. 137; 18 juni, s. 150, registratur 2 juli, s. 304, SSA.
- ²⁴ PKP A:1, 1801, 11 augusti, s. 294, SSA.
- ²⁵ PKP A:1, 1819, 17 september, s. 126 ff; 1817 A:1, 5 januari, s. 5, SSA.
- ²⁶ PÄBK FIA:6, 13 februari 1827, s. 4 SSA.
- ²⁷ Carl Jonas Love Almqvist (1838) *Det går an*. Glasmästardottern Sara Videbäck oroade sig för sin framtida försörjning. Den dag modern avled kunde hon inte längre fortsätta som glasmästare i ett skrähantverk. Endast en änka hade rättigheten att förestå en verkstad.
- ²⁸ PKP A:1, 1817, 11 februari, s. 37, SSA.
- ²⁹ PKP A:1, 1817, registratoret, 11 mars, s. 232 ff, A:1 1817, 1 juli, d 113, SSA.
- ³⁰ PKP A:1, 1821, 4 september, s. 139, SSA
- ³¹ PKP A:1, 1821, 28 augusti, s. 129-145, PKP A:1, 1821, 11 september, s. 145-150, SSA.
- ³² PÄBK 1823 A:1, 25 mars, s. 100 ff, SSA.
- ³³ PKP A:1, 1722, s. 190, SSA
- ³⁴ Polissekreterares protokoll FXII 1837-39 (utdrag ur protokollet ÖÅ 5 september 1882), Överståthållarämbetet SSA
- ³⁵ Polismästaren FXXXII Handlingar rörande skorstensfejare – 1921, Överståthållarämbetet SSA; *Kungl. Maj:ts utslag 24 oktober 1887*.
- ³⁶ PKP A:1, 1713, 18 juni, SSA.
- ³⁷ PKP A:1, 1713, 18 juni, SSA.
- ³⁸ PKP A:1, 1714, 29 januari; 16 september; A:1 1715, 17 februari, 1716 A:1, 28 augusti; 1717 A:1, s. 105, SSA. Pengar betalades ut också fortsättningsvis.
- ³⁹ PKP A:1, 1721, 28 mars, s. 170, SSA.
- ⁴⁰ PKP A:1, 1716, 1 mars, SSA.
- ⁴¹ PKP A:1, 1729, 18 september, s. 395; 18 december, s. 560, SSA.
- ⁴² PKP A:1, 1731, 22 juni, s. 235, SSA.
- ⁴³ PKP A:1, 1732, 30 mars, s. 139.
- ⁴⁴ PKP A:1, 1736, 7 december, s. 319, SSA.
- ⁴⁵ PKP A:1, 1729, 20 november, s. 513; A:1, 1730, 3 december, SSA. Hela sötningorganisationen i Stockholm kommer att behandlas i en separat uppsats.
- ⁴⁶ PKP A:1, 1733, 4 december, s. 438; PKP A:1 1736, registratur, 30 september, s. 50 ff, SSA.
- ⁴⁷ PKP A:1, 1766, Stockholms stads politie Collegii oeconomie protocoll för år 1766, s. 2f, SSA
- ⁴⁸ PKP Stockholms stads politie Collegii oeconomie protocoll för år 1766, s. 2; PKP A:1 1767, Stockholms stads politie Collegii oeconomie och barnhusmål jemte registratur, 18 augusti, PKP Stockholms stads politie Collegii protocoll i oeconomie och barnhusmål jemte registratur, 1767, 15 oktober s. 200, SSA.
- ⁴⁹ PKP A:1, 1771, 12 februari, s. 96, SSA.
- ⁵⁰ PKP A:1, 1794, registraturen, 25 februari, s. 474ff, SSA.
- ⁵¹ ÖÅ, Polismästaren FXXXII Handlingar rörande skorstensfejare – 1921, (avskrift Överståthållarämbetet för polisärenden no 66 YD 1915), Överståthållarämbetet SSA.
- ⁵² PKP A:1 1714, 23 februari, s. 41, SSA.
- ⁵³ PKP A:1 1715, 17 mars, 9 september, s. 436, SSA.
- ⁵⁴ PKP A:1, 1717, 9 september, s. 436, 558, SSA.
- ⁵⁵ PKP A:1 1719, 23 juni, s. 200, SSA.
- ⁵⁶ PKP A:1, 1715, 7 juli SSA.
- ⁵⁷ PÄBKP A1a:11, 1831, s. 189, SSA.
- ⁵⁸ PKP A:1, 1780, 28 november, s. 331, SSA.
- ⁵⁹ PÄBKP A1a:11 1, 1831, s. 403ff, 439, SSA
- ⁶⁰ PÄBKP A1a:25, 1844, 26 mars, SSA. Tyvärr nämns aldrig den överlåtelsessumma som hans mor hade utkrävt.
- ⁶¹ PÄBKP A1a:27, 1846, SSA.
- ⁶² PÄBKP A1a:27, 1846, SSA.
- ⁶³ Kongl. Reserptet 21 februari 1773: Kommer kollegii kungörelse 16 februari 1773.
- ⁶⁴ PÄBKP A1a:27, 1846, 13 januari, s. 9, 50, SSA.
- ⁶⁵ PKP A:1, 1722, 20 september, s. 682 f, SSA.
- ⁶⁶ PKP A:1, 1729, 20 november, s. 513, SSA.
- ⁶⁷ ÖÅ, Polismästaren, FXXXII, Handlingar rörande skorstensfejare – 1921, (No 620 YD 1921), SSA.
- ⁶⁸ Gunilla Peterson, 1997. Kamp för ämbetsprivileger – sotarna i Stockholm.
- ⁶⁹ ÖÅ, polissekreteraren, FIXX 1837-39 (6 Y D 1889), SSA.
- ⁷⁰ ÖÅ, Polissekreteraren 1837-39, FXII, (6 YD 1889), ssa.
- ⁷¹ PKP A:1, 1722, 10 april, s. 190, SSA.
- ⁷² PKP A:1, 1723, 19 november, s. 1129, SSA.
- ⁷³ PKP A:1, 1789, 24 mars, s. 45; 12 november, s. 166, SSA.
- ⁷⁴ PKP A:1, 1802, 23 mars, s. 150, SSA.
- ⁷⁵ PKP A:1, 1813, 2 november, s. 277, SSA.
- ⁷⁶ PÄBK A1a:1 1822, 30 juli, s. 85, SSA
- ⁷⁷ PÄBK, A1a:1 1822, 6 augusti, 13 augusti, s. 91, SSA.
- ⁷⁸ PÄBKP A1a:1 1822, 13 augusti, s. 97 Fl:b2 27 juli 1822; 6 augusti 1822, SSA.
- ⁷⁹ PÄBKP A1a:1, 1822, 4 september, s. 10 september, s. 112, SSA.
- ⁸⁰ PÄBKP A1a:1, 1822, 22 oktober, s. 131, SSA.
- ⁸¹ Irene Artaeus, 1992, s. 59, 114, 137.
- ⁸² Ernst Söderlund 1949, s. 197; Elsa Lunander 1988, s. 75, 104; Irene Artaeus, 1992, s. 151.
- ⁸³ Dag Lindström 1993, s. 15.
- ⁸⁴ Elsa Lunander, 1988, s. 75.
- ⁸⁵ Birgitta Skarin Frykman 1987, s115, 117.
- ⁸⁶ C-G Anderberg, 1997, s. 87. Författaren anser änkoras rätt att efterträda sin make uteslöt en progressiv utveckling – ett påstående som saknar stöd i källmaterialet.
- ⁸⁷ Lars Edgren, 1985, s. 231 ff.
- ⁸⁸ Birgitta Skarin Frykman, 1985, s. 116, 120.
- ⁸⁹ Ann Hörsell, 1983.
- ⁹⁰ Irene Artaeus, 1992, s 139, 152-154.
- ⁹¹ PKP A:1, 1760, 21 februari, s. 105, SSA.
- ⁹² PKP A:1, 1805, 26 mars, SSA.
- ⁹³ PKP A:1, 1738, 14 februari, s. 35 ff, SSA.

REFERENSER

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommerskollegium arkiv (KA)

Kungl. Maj:ts utslag 24 oktober 1887

Stockholms Stadsarkiv (SSA)

Kungliga politik- och brandkommissionens arkiv

Kungliga politik- och brandkommissionens handlingar (KPBK)

Politiekollegiets arkiv

Politiekollegiet i economie och barnhusmål jämte registratur

Politiekollegiets protokoll 1673-1821 (PKP)

Politiekollegiets registratur

Politi- ämbets- och byggningskollegiets arkiv

Politi- ämbets- och byggningskollegiets protokoll (PÄBKP)

Overståhållarämbetets arkiv rörande polisärenden

Polismästarens handlingar

Polissekreterarens protokoll

Skorstensfejarämbetets arkiv

Protokoll 1827

Mantalslängder

Tryckt källmaterial

Almqvist, Carl Jonas Love (1838) *Det går an*.Anderberg, C-G, (1997) *Skorstensfejaryrket i Sverige. 100 år med SSF-SSR. 400 år med yrket i 1 000 års perspektiv*, StockholmArteus, Iréne (1992) *Kvinnorna som blev över. Ensamstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft – fallet Västerås*, UppsalaBladh, Christine (1991) *Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846*, Stockholm.Edgren, Lars (1987) *Lärling – gesäll – mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750-1847*, Lund.Hörsell, Ann (198?) *Borgare, smeder och änkor. Ekonomi och befolkning i Eskilstuna gamla stad och Fristad 1750-1850*. Uppsala.Lindström, Dag (1993) Skrå, ära och hantverkarkultur i Sverige ca 1350-1900. *Historisk tidskrift*, årgång 78.Lunander, Elsa (1988) *Borgaren blir förelagare. Studier kring ekonomiska, sociala och politiska förhållanden i förändringens Örebro*, Uppsala.

Ordning Angående sotandet i Stockholms Stad/wharefter Så Wäl Husägare och Hyresmän som Skorstensfjåjare eller Sotare hafwa sig att rätta. Gifwen Stockholm i Rådkaammaren. den 5 November 1733.

Peterson, Gunilla (1998) Kamp för ämbetsprivileger – sotarna i Stockholm, Opublicerat manus vid högre seminarie vid Stockholms universitet, Ekonomisk-historiska institutionen, höstterminen 1998.

Skarin Frykman, Birgitta (1985) *Från yrkesfamilj till klassgemenskap*, Göteborg.

Sotning i framtiden, (1998) Sotningsutredningen, Statens offentliga utredningar 1998:45, Stockholm.

Stockholms adresskalender, 1900, Stockholm.

Söderlund Ernst (1943) *Stockholms hantverkarklass 1720-1772, sociala och ekonomiska förhållanden*, Stockholm.Söderlund Ernst (1949) *Hantverkarna II*, Stockholm.

SUMMARY

Female Chimney Sweeps' Survival Strategies in Stockholm.

The article analyses female chimney sweeps' survival strategies from 1700 to 1925 in a labour market organised for men. The sources for this investigation are pro-memoria from and petitions to authorities in the city of Stockholm as well as parish records and probates. In the article it is shown that women could manage very well the trade for years even if the sources give information about conflicts between these women and their employees or their customers.

Before 1733 there were women in the guilds. After this a woman could take over a workshop and act independently only when she became a widow. The widows were clever at negotiating with the local courts and acquired commissions to sweep the chimneys belonging to the city.

Under the guilds a widow who remarried with a journeyman maintained control over the workshop. Since he was automatically transformed into a master she could act for herself and manage the workshop with his assistance. A common strategy for keeping the power in a family was to set up chains of marriages and remarriages including those of sons and daughters-in-law. The longest chain joined a chimney sweep from 1789 to a widow of a chimney-sweep in 1923.

As the institutional framework changed so did the opportunities for female workers in the trade. The labour market was in fact designed to favour men and when the guilds were dissolved in the 19th century the opportunity for women to continue with their husband's workshops finally disappeared.

Gunilla Peterson
 Ekonomisk-historiska institutionen
 Stockholms universitet
 106 91 Stockholm